

Krzysztof Ślusarek

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie /
Jagiellonian University in Cracow

 <https://orcid.org/0000-0002-2387-649X>

Skutki obecności wojsk polskich, pruskich i rosyjskich w drodze na przedpola Warszawy w małopolskich dobrach hrabiego Antoniego Józefa Lanckorońskiego w czerwcu i lipcu 1794 roku

Summary

On the way to the outskirts of Warsaw – the effects of the presence of the Polish, Prussian and Russian armies in the Lesser Poland estates of Count Antoni Józef Lanckoroński in June and July 1794

The article discusses the economic and social consequences of the march of Polish, Prussian and Russian armies through the estates of Count Antoni Józef Lanckoroński: Kije, Kliszów, Motkowice and Wodzisław, located on the border of the former voivodeship of Kraków and Sandomierz. Before the battle of Szczekociny (June 6, 1794) Polish and Russian armies were passing through this area, coming from the region of Połaniec and Opatów. After the battle, the combined Prussian and Russian armies, chasing Tadeusz Kościuszko's army retreating to the north, found themselves again in the area. What is more, in the second half of June and at the beginning of July 1794, before a series of battles took place in southern Mazovia, culminating in a battle on the outskirts of Warsaw on July 7–10, 1794, the armies of the partitioning states were stationed in camp in the vicinity of the Kije, Kliszów and Motkowice estates. The marches of the armies caused quite a lot of material damage. This included the requisitioning of grain, livestock and foodstuffs, as well as thefts by soldiers and local peasants. Stealing draught animals also resulted in the degradation of peasant farms.

In a social sense, the presence of the army revealed a very strong antagonism between the manor and the countryside, which manifested itself mainly through the active participation of peasants in robbing manors.

Keywords: Kościuszek Uprising, battle of Szczekociny, battle on the outskirts of Warsaw, Lanckoroński family, wartime losses, Wodzisław

Streszczenie

W artykule omówiona została kwestia ekonomicznych i społecznych skutków przemarszu wojsk polskich, pruskich i rosyjskich przez należące do hr. Antoniego Józefa Lanckorońskiego majątki Kije, Kliszów, Motkowice i Wodzisław, położone na pograniczu dawnych województw krakowskiego i sandomierskiego. Przed bitwą pod Szczekocinami (6 czerwca 1794 r.) przez te tereny przechodziły podążające z rejonu Połańca i Opatowa wojska polskie i rosyjskie. Po bitwie połączone armie pruska i rosyjska, ścigające wycofujące się na północ wojska Tadeusza Kościuszki, ponownie znalazły się na badanym obszarze. Mało tego, w drugiej połowie czerwca i na początku lipca 1794 r., zanim na południowym Mazowszu doszło do szeregu walk, których kulminacyjnym momentem była bitwa na przedpolach Warszawy 7–10 lipca 1794 r., wojska państw zaborczych stacjonowały obozem w sąsiedztwie majątków Kije, Kliszów i Motkowice. Przemarsze wojsk spowodowały dość duże straty materialne. Złożyły się na nie zarówno rekwizycje zboża, inwentarza żywego i towarów spożywczych, jak i kradzieże dokonywane przez żołnierzy i okolicznych chłopów. Zabór zwierząt pociągowych skutkowało również degradacją gospodarstw kmiecych. W sensie społecznym obecność wojska ujawniła bardzo silny antagonizm na linii dwór-wieś, który przejawiał się głównie poprzez aktywny udział chłopów w rabowaniu folwarków.

Słowa kluczowe: powstanie kościuszkowskie, bitwa pod Szczekocinami, bitwa na przedpolach Warszawy, Lanckorońscy, straty wojenne, Wodzisław

W zachodniej Małopolsce, na pograniczu przedrozbiorowych województw krakowskiego i sandomierskiego hr. Antoni Józef Lanckoroński¹ posiadał cztery klucze majątkowe. Największym z nich było leżące w województwie krakowskim, w powiecie ksiąskim, hrabstwo wodzisławskie, złożone z miasta Wodzisławia i ośmiu wsi: Droblin, Klemencice, Laskowa, Łany, Mieronice, Sielec, Świątniki i Zielonki. Nad rzeką Nidą rozlokowane były z kolei – tworzące zwarty kompleks majątkowy – trzy mniejsze klucze: leżące jeszcze w powiecie ksiąskim Motkowice (wsie: Borszowice, Motkowice i Wólka) oraz

¹ Więcej na temat posiadłości Antoniego Józefa Lanckorońskiego *vide*: S. Cynarski, *Dzieje rodu Lanckorońskich z Brzezia od XIV do XVIII wieku. Sprawy kariery urzędniczej i awansu majątkowego*, Warszawa–Kraków 1996, s. 208–209, 214.

położone na terytorium powiatu chęcińskiego w województwie sandomierskim Kije (wsie: Hajdaszek, Kije i Wierzbica) oraz Kliszów (wsie: Borczyn, Górki, Kliszów, Kokot i Rębów).

W maju i czerwcu 1794 r. wymienione wyżej majątki znalazły się w obszarze działań wojsk powstańczych Tadeusza Kościuszki oraz armii pruskiej i rosyjskiej, przemieszczających się spod Połańca w kierunku Szczekocin oraz spod Szczekocin w stronę Krakowa i Warszawy.

Sytuacja operacyjna w rejonie dóbr Lanckorońskich przedstawiała się następująco². W drugiej połowie maja 1794 r. zarówno hrabstwo wodzisławskie, jak i klucze dóbr leżące nad Nidą znalazły się w strefie przemarszu wojsk polskich i rosyjskich. Najpierw, między 18 a 21 maja, przechodził tędy korpus wojsk rosyjskich pod dowództwem gen. Fiodora Denisowa (w sile 15 batalionów piechoty, 34 szwadrony kawalerii i 24 dział, około 9000 żołnierzy³), podążający spod Opatowa przez Pińczów i Wodzisław w kierunku Szczekocin. Kilka dni później pojawiły się główne siły powstańcze Tadeusza Kościuszki (16 batalionów piechoty, 47 szwadronów kawalerii i 33 armaty, łącznie około 15 000 żołnierzy⁴), które między 25–26 maja a 5 czerwca stały dużym obozem w rejonie Jędrzejowa i nad rzeką Mierzawą. Dnia 5 czerwca armia powstańcza wyruszyła w kierunku Szczekocin (*vide*: mapa 1).

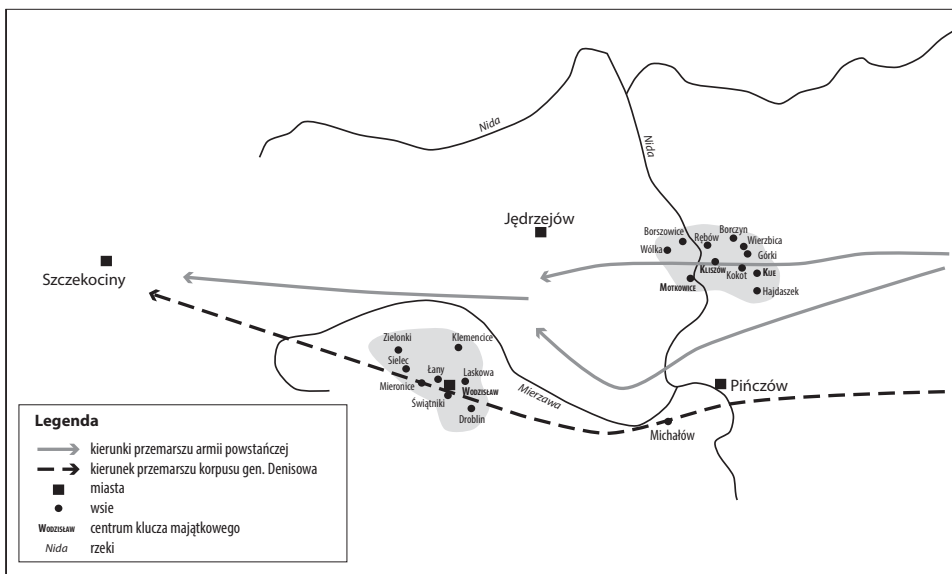
Po bitwie pod Szczekocinami, która rozegrała się 6 czerwca 1794 r., majątki należące do Lanckorońskich znów znalazły się na linii przemarszu wojsk, tym razem pruskich i rosyjskich. Ścigające Kościuszkę wojska państw zaborczych między 7 a 15 czerwca przemieszczały się w trzech kolumnach. Pierwsza z nich, pod wodzą gen. Fiodora Denisowa – spod Szczekocin przez Jędrzejów, Motkowice, Kliszów i Kije – maszerowała w rejon Michałowa pod Pińczowem, gdzie wyznaczono punkt koncentracji wojsk pruskich i rosyjskich przed dalszym marszem w kierunku Warszawy. Druga kolumna z głównymi siłami pruskimi w sile około 25 000 ludzi⁵, dowodzona przez króla Fryderyka Wilhelma II, idąc w rejon Michałowa, przemieszczała się przez Sędziszów i dalej doliną Mierzawy. Trzecia kolumna, pod dowództwem gen. Karla Friedricha von Elsner (dwa bataliony piechoty i pięć

² Więcej na temat sytuacji militarnej przed bitwami: pod Szczekocinami i na przedpolach Warszawy, *vide*: S. Herbst, *Z dziejów wojskowych powstania kościuszkowskiego 1794 roku*, Warszawa 1983, s. 153–172, 233–259; M. Maciejak, *Bitwa pod Szczekocinami 6 czerwca 1794*, Zabrze–Tarnowskie Góry 2014 (szczególnie rozdziały XIII i XIV); B. Szyndler, *Tadeusz Kościuszko 1746–1817*, Warszawa 1991, s. 217–228, 232–242; Z. Walter-Janke, *Bitwa pod Szczekocinami 6 VI 1794*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1962, t. VIII, cz. 1, s. 151–211.

³ S. Herbst, *op. cit.*, s. 125; B. Szyndler, *op. cit.*, s. 222.

⁴ B. Szyndler, *op. cit.*, s. 222.

⁵ S. Herbst, *op. cit.*, s. 233.

Mapa 1. Przemarsze wojsk przez dobra Lanckorońskich w maju 1794 r.
(Źródło: oprac. własne)

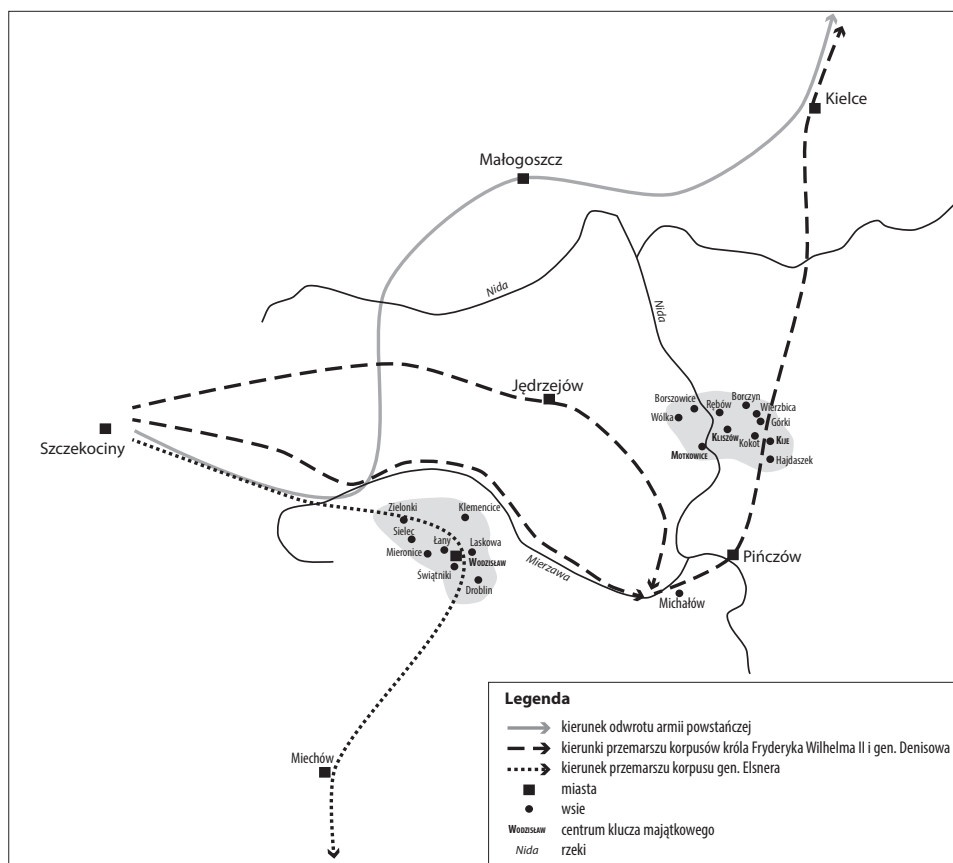
szwadronów jazdy⁶), podążająca przez Słupię i Wodzisław, skierowana została na południe, w kierunku Krakowa.

W rejonie Michałowa połączone siły pruskie i rosyjskie przebywały do 22 czerwca 1794 r., kiedy to przez Kije (a także Motkowice i Kliszów), Kielce, Końskie i Opoczno udały się w stronę Warszawy. W dniach 7–10 lipca 1794 r. na przedpolach stolicy rozegrała się bitwa, która rozpoczęła nowy etap powstania kościuszkowskiego, czyli oblężenie Warszawy (*vide*: mapa 2).

W ciągu kilku tygodni przez dobra Lanckorońskich przechodziły więc znaczne siły wojskowe. Skutki ich bytności można ustalić na podstawie dokumentów, jakie zachowały się w zespole Lanckorońscy (fond 181), przechowywanym w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym we Lwowie. Są to przede wszystkim spisane w lipcu i sierpniu oraz w grudniu 1794 r. protokoły z przesłuchania służby folwarcznej i mieszkańców poszczególnych wsi w sprawie rekwizycji i rabunków dokonywanych przez żołnierzy i okoliczną ludność. Na szczególną uwagę zasługują zwłaszcza następujące dokumenty: *Protokół indagacji na gruncie w Zielonkach uczynionej die 5 Augusta 1794*⁷, *Protokół indagacji po rabunku Moskali i Prusaków*

⁶ B. Szyndler, *op. cit.*, s. 226.

⁷ Centralnij derżavnij istoričnij Arhiv Ukraïni m. L'viv [dalej: CDIAUL], fond 181: Lanckorońs'ki [f. 181], opys [o.] 1, sprawa [spr.] 1627, k. 10–10v.

Mapa 2. Przemarsze wojsk przez dobra Lanckorońskich w czerwcu i lipcu 1794 r.
(Źródło: oprac. własne)

w hrabstwie wodzisławskim ciągniętej na gruncie 1794 r.⁸, Indagacja po rabunku Moskali i Prusaków w hrabstwie wodzisławskim ciągnięta na gruncie die 4 Augusta 1794 roku⁹, Raport zabranych i pozostałych inwentarzów w hrabstwie wodzisławskim z załączeniem zwozu zbóż do dnia 7 Augusta 1794¹⁰, Indagacja wodzisławska względem brakującego, czyli zabranego w czasie terażniejszej rewolucji zboża w sнопie i ziarnie z folwarków pańskich oraz produktów i innych prowentów, uczyniona na gruncie w Septembrze 1794 roku¹¹, Spisanie wyznań ludzi motkowskich i świadczenie przeciwko włościanom w czasie rabunku przez wojska obce w produktach, mobiliach

⁸ *Ibidem*, k. 12–13.

⁹ *Ibidem*, k. 14–14v.

¹⁰ *Ibidem*, k. 15.

¹¹ *Ibidem*, k. 1–12.

*i w sprzętach różnych w Motkowicach zbierających, uczynione dnia 14 lipca 1794 roku*¹², *Indagacja motkowska względem brakującego, czyli zabranego w czasie teraźniejszej rewolucji zboża w snopie i ziarnie z folwarków pańskich oraz produktów i innych prowentów uczyniona na gruncie w Decembris 1794 roku*¹³, *Wypis z remanentu i rachunków do dnia 24 czerwca 1794 r. uczynionych w kluczu kijskim – co w czasie przechodu i konsystencji wojsk polskich wydano z prowentu za kwitami oraz co wojska moskiewskie i pruskie przez gwałt czyli rabunek zabrały i co poddani zabrali w czasie tychże rabunków, a dotąd jeszcze istotnie dojść nie można, dnia 5 Septembra 1794 r. uczyniono*¹⁴.

Na uwagę zasługują również sporządzone w 1797 r. dokumenty obrazujące proces degradacji gospodarstw kmiecych na skutek odebrania przez wojsko zwierząt pociągowych. Tego typu akta zachowały się dla kluczy kijskiego, kliszowskiego i motkowickiego¹⁵.

Z analizy powyższych dokumentów niezbiec wynika, że najbardziej dotkliwe zarówno dla dworu, jak i wsi były rekwizycje wojskowe, które obejmowały przede wszystkim zboże i inwentarz żywy. Zaboru zboża dokonywały głównie wojska pruskie i rosyjskie. Jan Rozwora, karbowy z folwarku w Brzeziu, działania te opisywał następująco:

Gdy obóz pruski przechodził spod Szczekocin, przyszło po niego [Jana Rozworę – dop. K.Ś.] w nocy dwóch huzarów (bo oficjaliści wszyscy uciekli) i zawiedli go do domu Hanelli, gdzie byli liweranci. Ci zaraz powiedzieli mu, że zboże młócić trzeba, a nazajutrz kazali spędzić żołnierzom ludzi ze wsi i młócili przez dni cztery kop 46 snopów¹⁶ 15. Z tego było korcy 43 garnicy¹⁷ 18 [...]. Potem zaś stało 500 Prusaków, ci zawsze straszili, że palić będą wieś i gumno. Jednego dnia napędzili fur i brali co było jeszcze w snopach, kop 42 snopów 46; a z tym ku Żarnowcu jechali¹⁸.

¹² *Ibidem*, spr. 1642, k. 3–8v.

¹³ *Ibidem*, k. 14–17v.

¹⁴ *Ibidem*, spr. 1633, k. 1–6v.

¹⁵ „Wypisanie wszystkich półrolników, ile podług robionego urządzenia pomiarowego powinni mieć dworskich obsiewów i zakładów, i że te w czasie rewizji teraźniejszej die 17 Septembris 1797 roku uczynionej przynaję przy wójtach i podpisem własnych rąk, gdyż któremu brakowało przez zniszczenia w rewolucję polską 1794 roku w trzech latach aż do tego czasu od dworu załogi i sprzężaje ukompletowane są zupełnie” – *vide*: CDIAUL, f. 181, o. 1, spr. 1633, k. 16–19v; spr. 1636, k. 1–6v; spr. 1641, k. 1–6v.

¹⁶ Kopa i snop – dawne jednostki obrachunkowa stosowana przy liczeniu snopów zboża. 1 kopa = 60 snopów.

¹⁷ Korzec i garniec – dawne jednostki objętości ciał sypkich, w tym ziarna. 1 korzec = 32 garnce = 120,6 l.

¹⁸ CDIAUL, f. 181, o. 1, spr. 1628, k. 1.

Oczywiście rekwizycje zboża przeprowadzano głównie dlatego, żeby zapewnić żywność dla wojska i koni. Wcale nierzadkie były jednak przypadki zwykłej grabieży. Świadczy o tym m.in. zeznanie Kazimierza Kędrackiego, karbowego w Zielonkach:

Prusacy obozem przeszli spod Szczekocin ku Pińczowowi, ale trzeciego dnia snadź w mieście [Wodzisławiu – dop. K.Ś.], powiedziano, że jest zboże w Zielonkach. Powróciło sześciu z oficerem i kazali młócić żyto, a bardziej tylko kłosować [młócić z grubsza – dop. K.Ś.], lecz wtenczas święto było, chłopci opierali się, aż im obiecali dać snopami ze stodół [...]. To żyto Prusacy przez trzy tygodnie wymłacali, a Żydzi często z miasta [Wodzisławia – dop. K.Ś.], podjeżdżali z furami i brali od tychże, jako jest świadectwo¹⁹.

Podobnie poczynaly sobie wojska rosyjskie. Karbowy Kazimierz Kędracki zeznał, że „gdy Moskale obozem stanęli około Wodzisławia, brali snopami dla koni pierwszego dnia, drugiego dnia kazali młócić chłopom, a ziarno zaraz zabierali dla koni”²⁰.

Jak oszacowano, w wyniku rekwizycji w całym hrabstwie wodzisławskim utracono 261 kop 27 snopów żyta, 87 kop 49 snopów jęczmienia, 71 kop 32 snopy owsa i 10 kop prosa. Oprócz tego z magazynów i spichlerzy zniknęło bardzo dużo ziarna: 146 korcy 30 garncy żyta, 48 korcy 19 garncy pszenicy, 94 korce 14 garncy jęczmienia, 184 korce 9 garncy owsa, 4 korce 16 garncy grochu, 22 korce 3 garnce prosa, 6 korcy 2 garnce tatarski, 4 korce 12 garncy siemienia konopnego, 14 korcy 10 garncy anyżu oraz 10 korcy 18 garncy pośladu różnych zbóż²¹. W kluczu kijskim na podstawie umowy z pruskimi liwerantami z folwarcznych stodół wydano 98 kop żyta, 6 jęczmienia i 42 owsa. Ponadto ze stodół wojsko i okoliczni chłopci zabrali 13 kop 26 snopów żyta, 41 kop 17 snopów jęczmienia, 3 kopy owsa i 13 wozów soczewicy. Straty w ziarnie były jeszcze większe. Wojska polskie, pruskie i rosyjskie zarekwirowały lub złodzieje ukradli łącznie 115 korcy 16 garncy pszenicy, 109 korcy 20 garncy jęczmienia, 210 korcy 26 garncy owsa, 5 korcy 6 garncy grochu, 30 garncy soczewicy, 3 korce prosa, 10 garncy rzepaku oraz 15 korcy 4 garnce pośladu²². W kluczu motkowickim zarekwirowano lub skradziono 79 korcy 19 garncy żyta, 130 korcy 25 garncy pszenicy, 140 korcy 26 garncy jęczmienia i 56 korcy 14 garncy owsa. Oprócz tego dwór utracił różne ilości grochu, soczewicy, prosa, tatarski, rzepaku, siemienia konopnego i anyżu²³.

¹⁹ *Ibidem*, k. 2.

²⁰ *Ibidem*, k. 4.

²¹ *Ibidem*, k. 3v–7v.

²² *Ibidem*, spr. 1633, 3v–7v.

²³ *Ibidem*, spr. 1642, k. 14–17v.

Rekwizycje wojskowe obejmowały także inwentarz żywy. W hrabstwie wodziślawskim Prusacy i Rosjanie z folwarków zabrali 20 koni, 31 sztuk bydła oraz 975 owiec. Straty były bardzo duże, zwłaszcza jeśli idzie o konie i owce. Dość powiedzieć, że folwarki w Klemenicach i Łanach utraciły prawie wszystkie konie fornalskie, a folwarki w Mieronicach, Świątnikach i Zielonkach – wszystkie owce. Łącznie w całym kluczu zarekwirowano lub zrabowano 80% koni, 20% bydła i 65% owiec²⁴. Podobna sytuacja miała miejsce w kluczu kijskim, gdzie utraciono osiem koni fornalskich, 80 sztuk bydła (w tym woły robocze i krowy) oraz 19 owiec²⁵. W Motkowicach zarekwirowano lub skradziono 13 koni fornalskich, 106 sztuk bydła i 180 owiec²⁶.

Wojsko zajmowało nie tylko inwentarz dworski, lecz także zwierzęta należące do chłopów. Według danych dla hrabstwa wodziślawskiego, chłopci z sześciu wsi utracili łącznie 40 koni i 78 wołów roboczych. W kluczu kijskim włościanie stracili cztery konie i siedem wołów (*vide*: tabela). Warto w tym miejscu dodać, że w trakcie szacowania strat chłopci zwykle deklarowali, że rekwirowane przez wojsko konie i woły nie były ich własnością, lecz stanowiły tzw. załogę, przekazywaną im przez dwór. Z danych zawartych w poniższej tabeli wynika, że w kluczu wodziślawskim 78% ogółu zabranych zwierząt pociągowych należało do dworu. W Kijach odsetek ten był jeszcze wyższy, wynosił bowiem 91%. Miało to dość poważne konsekwencje, gdyż prowadziło do zmiany nadziałów ziemi dla gospodarzy (więcej na ten temat w dalszej części artykułu).

Skutkiem przemarszów lub postoju wojsk w dobrach Lanckorońskich było nie tylko rekwirowanie ziarna, siana, zwierząt pociągowych czy różnych produktów wykorzystywanych jako prowiant dla żołnierzy. Dworscy oficjaliści szacujący straty poniesione w okresie do maja do lipca 1794 r. wskazywali także na zniszczenia budynków, a także na tratowanie pól. Obecność wojsk wpływała również na opóźnienie robót polowych oraz obniżenie dyscypliny pracy. Na ten właśnie problem zwracano uwagę w protokole oszacowania strat w kluczu kijskim:

Do tego należy wyrazić szkody skarbowe przez opustoszenie budynków i ogrodów z drzewa, płotów, tudzież i zamknięcia, bo drzwi poodbijane w spichlerzach, wrota u stodół etc. Także obozy pruskie i kozackie stojąc na polach kijskich, górcekich i hajdaszewskich wiele stłoczyły zboża [...]. Opóźnienie w robotach gruntowych, role ugorowe bez odwrotów [tu: bez orki – dop. K.Ś.] pod zasiew uprawne, nawozy

²⁴ *Ibidem*, spr. 1627, k. 15.

²⁵ *Ibidem*, spr. 1633, k. 1–6v.

²⁶ *Ibidem*, spr. 1642, k. 14–17v.

niepowywożone, wółczka kmięcymi bronami mizerna i wszystka robota nie podług dawniejszego regularnego gospodarstwa odbywa się z powodu terażniejszego zamieszania, bo ludzie z należnej subordynarii wyszli²⁷.

Tabela

Liczba zwierząt pociągowych zabranych przez wojska pruskie i rosyjskie w 1794 r.

Miejscowość	Zwierzęta dworskie dane jako załoga						Zwierzęta własne gospodarzy					
	Zrabowane			Pozostawione gospodarzowi			Zrabowane			Pozostawione gospodarzowi		
	konie	woły	wozy	konie	woły	wozy	konie	woły	wozy	konie	woły	wozy
Hrabstwo wodzisławskie												
Klemencice	9	28	6	7	18	1	3	15	–	–	2	–
Laskowa	3	8	2	9	20	5	2	4	–	4	4	1
Łany	2	8	–	4	26	10	–	–	–	10	7	1
Mieronice	6	–	2	6	24	4	–	–	–	3	10	–
Świątniki	5	6	7	3	26	1	2	–	2	6	12	–
Zielonki	8	9	3	10	27	6	–	–	–	3	9	–
Razem	33	59	20	39	141	27	7	19	2	26	44	2
Klucz kijski												
Kije	6	2	3	4	28	2	2	–	–	6	2	5
Wierzbica	7	5	5	3	27	–	–	–	1	11	6	–
Razem	13	7	8	7	55	2	2	–	1	17	8	5

Źródło: Central'nij derżavnij istoričnij Arhiv Ukraini m. L'viv, f. 181, o. 1, spr. 1627, k. 17–17v; spr. 1633, k. 6.

²⁷ *Ibidem*, spr. 1633, k. 6v.

Wojska przechodzące przez klucze kijski, kliszowski, motkowicki i wodzisławski dopuszczały się także zwykłych rabunków. Rabowano głównie paszę dla koni, różne towary oraz wiktuały przechowywane w magazynach i spichlerzach, a nawet sprzęty gospodarskie i domowe. Z „indagacji wodzisławskiej” wynika na przykład, że na folwarku Brzezie zniknęło m.in. osiem wozów koniczyny, 20 wozów siana, 21 sztuk²⁸ przędzy konopnej i 29 sztuk przędzy zgrzebnej, 60 łokci²⁹ płótna konopnego i zgrzebnego, dwie beczki smoły, cztery beczki soli³⁰.

Z zeznań przesłuchiowanych polowych i karbowych można wnosić, że część wymienionych towarów zabierali chłopi z okolicznych wsi, część przekazano wojskom polskim, np. dwie beczki soli z folwarku Brzezie „zawieziono do obozu polskiego, gdy stał pod Potokiem”. Największe straty powodowały jednak wojska rosyjskie i pruskie. Na przykład na pytanie, gdzie podziało się siano z folwarku Brzezie, karbowy Jan Rozwora odpowiedział, że „sześć wozów na furaz do Iwanowic i Podgaja, cztery wozy Moskale wzięli 10 maja, 10 wozów Moskale i Prusacy różnymi czasy z gumna zabrali”³¹. Kazimierz Kędracki, karbowy z Zielonek, wyjaśniając, co stało się z konopiami, powiedział, że „konopie te były rozstawione w gumnie, lecz je w niewicz obróciły konie wojskowe i bydło od fur”, a przędzę konopną „zabrali kozacy i Moskale, gdy rabowali inne rzeczy”³².

W czasie rekwizycji wojskowych, rabunku dokonywanego przez rosyjskich i pruskich żołnierzy oraz zwykłych kradzieży, jakich dopuszczała się miejscowa ludność, domostwa i folwarki ogołocono także z produktów żywnościowych oraz różnych narzędzi. Na przykład z folwarku Brzezie zniknęły 54 połacie słoniny, a także ponad 150 funtów³³ żelaza, lemiesz, tzw. rzezaki do sieczkarni, kosy, a nawet gwoździe. Żelazo i wyroby żelazne konfiskowali głównie Moskale i Prusacy. Podobnie było z wełną i innymi towarami: „Tę [wełnę – dop. K.Ś.] zabrali żołnierze pruscy i liwerranci, ale nie gdzie indziej, tylko w mieście sprzedali”. Zrabowane i skonfiskowane na folwarkach przedmioty i towary najczęściej sprzedawano wodzisławskim Żydom³⁴.

Przedmiotem konfiskaty był też alkohol. Jak wyliczono w całych dobrach wodzisławskich utracono 31 garnicy³⁵ słoju jęczmiennego, 220 garnicy piwa ordynaryjnego, 24 garnce gorzałki dubeltowej i ordynaryjnej, 20 garnicy miodu syconego,

²⁸ Sztuka – stosowana w XVIII w. jednostka miary przędzy. Sztuka przędzy składała się najczęściej z 12 łokci, wytworzonych na motowidle złożonym z 20 pasm, a każde pasmo z 24 nici. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. IV, Warszawa 1903, s. 366.

²⁹ Łokieć – dawna miara długości równa 0,5955 m.

³⁰ CDIAUL, f. 181, o. 1, spr. 1628, k. 8.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, k. 8–8v.

³³ Funt – dawna miara masy równa 0,4052 kg.

³⁴ CDIAUL, f. 181, o. 1, spr. 1628, k. 8v.

³⁵ Garniec – dawna miara objętości cieczy równa 3,77 l.

5 garncy wina węgierskiego oraz 10 butelek piwa angielskiego. Z protokołu wynika, że alkohol zabierali głównie kozacy i Moskale³⁶.

W „indagacji wodzisławskiej” wymieniono też kilkaset drobniejszych przedmiotów i sprzętów, które zostały zrabowane lub popsute przez żołnierzy. Były to m.in. maślnice, dzieże do chleba, pługi, grabie ogrodowe, beczki, stoły, stołki, a nawet drewniane i kute schody³⁷.

Nie inaczej było w kluczu kijskim, gdzie z magazynów zabrano lub skradziono m.in. 39 wozów siana, 41 łokci przędzy konopnej, 33 łokcie płótna zgrzebnego, 63 parciane postronki, kilkadziesiąt korcy pęczaku, kaszy jęczmiennej i mąki, 30 garncy smoły, 23 garnce soli, kilkaset funtów przedmiotów żelaznych, 9 kamieni³⁸ wełny, a nawet 41 funtów sera³⁹.

Straty poniesione w czasie przemarszu wojsk pruskich i rosyjskich, zwłaszcza ubytki w tzw. załodze, miały też bardziej dalekosiężne skutki, prowadziły bowiem do przekwalifikowania kmieci na półrolników, czyli do zmiany struktury gospodarstw chłopskich. Taka sytuacja miała miejsce w niektórych wsiach z kluczy Kije i Motkowice. I tak, w samych Kijach z kmieci na półrolników przemianowano czterech gospodarzy, w Wierzbicy – czterech, w Motkowicach – ośmiu, w Borszowicach – czterech⁴⁰. Podstawową przyczyną zmiany kategorii była utrata koni, które gospodarze otrzymali od dworu jako załogę do uprawy ziemi. Dodać należy, że przekwalifikowanie kmieci na półrolników wiązało się również ze zmniejszeniem nadziełu ziemi.

Oprócz skutków gospodarczych przemarsze wojsk miały duże konsekwencje społeczne, zwłaszcza jeśli idzie o relacje między dworem a wsią. W tym kontekście w pierwszej kolejności należy wspomnieć o rozluźnieniu nadzoru administracji folwarcznej nad poddanyimi. Z relacji przesłuchiwanym świadkom wynika, że wraz z pojawieniem się obcych wojsk uciekała cała służba dworska i folwarczna. Kiedy brakowało administratorów folwarków, chłopci dopuszczali się pospolitych kradzieży. Karbowy z wsi Zielonki Kazimierz Kędracki pytany o tę sprawę zeznał:

Gdy Moskale stali obozem, a dyspozytora już nie było, omlócili chłopci kop 10 najmniej niby dla Moskali, z tego we dnie brali, co który mógł, ukradkiem na wieczór; namierzono z tej młocki korcy 4, ale i to zabrali chłopci w nocy, widziano połowego i kowala nazajutrz, zaś tylko 6 garnców, podaje karbowy, zawiózł dla siebie⁴¹.

³⁶ CDIAUL, f. 181, o. 1, spr. 1628, k. 9.

³⁷ *Ibidem*, k. 10v–11v.

³⁸ Kamień – dawna miara masy. 1 kamień = 32 funty = 12,976 kg.

³⁹ CDIAUL, f. 181, o. 1, spr. 1633, k. 5–5v.

⁴⁰ *Ibidem*, k. 16–16v; spr. 1641, k. 1–2.

⁴¹ *Ibidem*, spr. 1628, k. 2.

Z zeznań Kędrackiego wynika również, że oprócz zboża rabowano najróżniejsze sprzęty z dworu⁴². Świadczy o tym wykaz przedmiotów znalezionych u stróża zamkowego z Brzezia, w którym ujęto m.in. 36 obdartych z obicia krzesel, trzy potłuczone stoliki, 27 szklanek, cztery kieliszki, cztery karafinki, dwie zamykane na zamek skrzynki i dwa puzderka⁴³.

Podobnie rzecz przedstawiała się w kluczu motkowickim. W trakcie szacowania szkód powstałych w czasie przemarszu wojsk przesłuchano 70 osób na okoliczność kradzieży różnych przedmiotów z pałacu w Motkowicach. Wszystkich pytano, jakie przedmioty lub produkty zabrali, a jeśli któryś zaprzeczał, przedstawiano świadków zeznających przeciwko nim. Efekt tego śledztwa był następujący: żadnej kradzieży nie dopuściło się 30 pytanym, 14 przyznało się, że z pałacu wynosiło różne przedmioty, 26 nie przyznało się do kradzieży, ale świadkowie zeznali, że było inaczej⁴⁴.

W Motkowicach chłopci rabowali m.in. koła od wozów, narzędzia stolarskie, narzędzia rolnicze, elementy zaprzęgu, zboże, drobne przedmioty domowego użytku (lustra, talerze, obrazy), meble, różne przedmioty metalowe, wiktuały (anyż, miód – szczególnie ulubiony, kradło go wiele osób), materiały tekstylne (obicie mebli lub ścian), pościel. W trakcie rabunku nie oszczędzano nawet miejsc kultu. Na przykład Ignacy Rak, kowal z Motkowic, przyznał się, że z pałacowej kaplicy wyniósł dzwonek i dwa obrazy⁴⁵.

W rabowaniu pałaców i folwarków czynnie uczestniczyli Żydzi z okolicznych miast, w tym z Pińczowa i Wodzisławia. Ich udział w przestępczym procederze polegał na tym, że albo sami kradli, albo od chłopów kupowali skradzione przedmioty. Na przykład według zeznań świadków niejaki Franciszek Fiuk wspólnie z Żydem Pałamarzem z browaru w Motkowicach mieli ukraść 6 korcy anyżu, który następnie sprzedawali w Pińczowie⁴⁶. Podobnie było w hrabstwie wodzisławskim. Z „indagacji wodzisławskiej” wynika m.in., że ziarno skradzione z folwarku w Brzeziu sprzedawano wodzisławskim Żydom. Dowodzi tego zeznanie karbowego Jana Ziemczyka, który powiedział, że „Prusacy brali anyżek w worki i ten na sobie nosili do miasta i Żydom go sprzedawali”⁴⁷. Ten sam świadek oświadczył również, że Prusacy w Wodzisławiu mieli sprzedawać Żydom skóry i różne przedmioty metalowe zrabowane w Brzeziu⁴⁸.

⁴² *Ibidem*, spr. 1627, k. 10.

⁴³ *Ibidem*, k. 14v.

⁴⁴ *Ibidem*, spr. 1642, k. 3–8v.

⁴⁵ *Ibidem*, k. 4.

⁴⁶ *Ibidem*, k. 3v.

⁴⁷ *Ibidem*, spr. 1627, k. 23.

⁴⁸ *Ibidem*, k. 23.

Opisane tu przypadki kradzieży obrazują nie tylko rozluźnienie dyscypliny na wsi. Uzmysławiają również, jaki były stosunek poddanych do dziedzica. Ucieczka dworskich urzędników odczytywana była jako upadek właścicieli ziemskich i dawała chwilowe poczucie bezkarności. Zabór różnych przedmiotów i wiktuałów, czy sprzętów domowego i gospodarskiego użytku był traktowany jako wyrównanie doznanych krzywd. Dowodzi tego zeznanie wspomnianego już wyżej karbowego Jana Ziemczyka:

Zeznał także [karbowy Ziemczyk – dop. K.Ś.], że kiedy zagrodnicy z Łanów młócili żyto, reszta mówiła im: co wy tak pana swego rujnujecie, odpowiedzieli, że już panów diabli wzięli, to i ciebie wezmą [...]. Kiedy Majchrowi, połowemu, mówił: rabujesz pana i innych doprowadzasz, porwał się na karbowego i dusił go za gardło⁴⁹.

Wrogie nastawienie chłopów do dziedzica może być następstwem postawy administracji dworskiej, która dość rygorystycznie starała się egzekwować powinności poddańcze. Mało tego, starała się przerzucić na chłopów części kosztów przemarszu wojsk. Dowodzi tego sposób postępowania z gospodarzami z kluczy kijskiego, kliszowskiego i motkowickiego, którym zarekwirowano lub skradziono konie. Ponieważ konie były własnością dworu, a chłopom przekazano je jako tzw. załogę, kradzież lub zabór przez żołnierzy traktowano jako stratę, dlatego na gospodarzy nakładano obowiązek uzupełnienia ubytków. Odbywało się to w ten sposób, że gospodarzom udzielano pożyczki na zakup nowego konia lub koni, albo obniżano ilości ziarna wydawanego do zasiewów. Na przykład pożyczki na zakup koni w wysokości 48 złp otrzymało trzech chłopów z wsi Kije, jednemu zaś o połowę zmniejszono ilość zboża, jaką otrzymywał od dworu do zasiewu⁵⁰. Podobnie postępowano we wsiach z kluczy kliszowskiego i motkowickiego⁵¹.

* * *

Reasumując powyższe rozważania, należy zauważyć, że przemarsze wojsk w maju i czerwcu 1794 r. przez dobra Lanckorońskich leżące na pograniczu powiatów ksiąskiego i checińskiego spowodowały dość duże straty materialne. Złożyły się na to zarówno rekwizycje zboża, inwentarza żywego i towarów spożywczych, jak i kradzieże dokonywane przez żołnierzy i okolicznych chłopów. Zabór zwierząt pociągowych skutkowało również degradacją gospodarstw kmiecych. W sensie społecznym

⁴⁹ *Ibidem*, k. 23.

⁵⁰ *Ibidem*, spr. 1633, k. 16–16v.

⁵¹ *Ibidem*, spr. 1636, k. 1–2; spr. 1641, k. 1–2.

obecność wojska ujawniła bardzo silny antagonizm na linii dwór–wieś, który przejawiał się głównie poprzez aktywny udział chłopów w rabowaniu folwarków.

W tym kontekście warto zastanowić się, czy dotychczasowe oceny roli chłopów (a przynajmniej ich części) w powstaniu kościuszkowskim znajdują pełne odzwierciedlenie w faktach. Przede wszystkim uderza dysonans między wciąż powtarzaną opinią, że „chłopi zapisali się pięknie na kartach dziejów insurekcji kościuszkowskiej”⁵² a relacjami o powszechnym rabowaniu dworów i folwarków. Problem ten był już sygnalizowany w literaturze⁵³, ale wciąż czeka na podjęcie systematycznych badań.

Bibliografia (Bibliography)

Źródła archiwalne

Centralnij deržavnij istoričnij Arhiv Ukraïni m. L'viv [CDIAUL]

fond 181: Lanckorons'ki

Opracowania

Cynarski S., *Dzieje rodu Lanckorońskich z Brzezia od XIV do XVIII wieku. Sprawy kariery urzędniczej i awansu majątkowego*, Warszawa–Kraków 1996.

Gloger Z., *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. IV, Warszawa 1903.

Herbst S., *Z dziejów wojskowych powstania kościuszkowskiego 1794 roku*, Warszawa 1983.

Historia chłopów polskich, t. I (*Do upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej*), red. S. Inglot, Warszawa 1970.

Jewuła Ł., Kargol T., Ślusarek K., *Dwór, wieś i plebania w przestrzeni społecznej zachodniej Małopolski w latach 1772–1815*, Kraków 2015.

Maciejak M., *Bitwa pod Szczekocinami 6 czerwca 1794*, Zabrze–Tarnowskie Góry 2014.

⁵² *Historia chłopów polskich*, t. I (*Do upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej*), red. S. Inglot, Warszawa 1970, s. 455.

⁵³ O przypadkach kradzieży dokupowanych przez chłopów w czasie powstania kościuszkowskiego pisali m.in. Ł. Jewuła, T. Kargol, K. Ślusarek w monografii *Dwór, wieś i plebania w przestrzeni społecznej zachodniej Małopolski w latach 1772–1815*, Kraków 2015, s. 349. Warto dodać, że przypadki występowania chłopów przeciwko dworowi miały też miejsce na Litwie po wkroczeniu armii napoleońskiej w 1812 r. *Vide*: D. Nawrot, *Skutki wojny 1812 roku dla wsi litewskiej*, [w:] *Studia z dziejów wsi polskiej na przełomie XVIII i XIX wieku*, red. T. Kargol, B. Petryszak, K. Ślusarek, Kraków–Lwów 2015, s. 59, 61.

Nawrot D., *Skutki wojny 1812 roku dla wsi litewskiej*, [w:] *Studia z dziejów wsi polskiej na przełomie XVIII i XIX wieku*, red. T. Kargol, B. Petryszak, K. Ślusarek, Kraków–Lwów 2015, s. 53–72.

Szyndler B., *Tadeusz Kościuszko 1746–1817*, Warszawa 1991.

Walter-Janke Z., *Bitwa pod Szczekocinami 6 VI 1794*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1962, t. VIII, cz. 1, s. 151–211.

Notka o autorze

Dr hab. Krzysztof Ślusarek – pracownik naukowy Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

Zainteresowania naukowe: historia społeczno-gospodarcza ziem polskich w XVIII–XIX w.

krzysztof.slusarek@uj.edu.pl